

M. D. Haga

Mannheimer, de onbekende verzamelaar

De tentoonstelling *Franse tekenkunst van de 18de eeuw uit Nederlandse verzamelingen*, die van 8 juni tot 4 augustus in het Rijksprentenkabinet te zien was, bevatte een belangrijke inzending van het Prentenkabinet zelf.

Vier prominenten: Boucher, Fragonard, Greuze en Watteau waren er, op een totaal van vijf en vijftig stuks, met drie en twintig voorbeelden vertegenwoordigd. Niet minder dan negentien hiervan zijn afkomstig uit de collectie Mannheimer, de Amsterdamse bankier, zonder wiens verzamellust er van een adequate deelneming door het Rijksmuseum nauwelijks sprake zou zijn geweest. Verzamelaar, noch verzameling, die voor het grootste deel na de oorlog aan het Museum ten deel viel, hebben onderwerp van een beschouwing uitgemaakt. De onlangs tentoongestelde tekeningen mogen daarom aanleiding zijn tot een korte schets. Niet dat zij representatief zijn voor de collectionneur, wiens belangstelling hoofdzakelijk gericht was op kunstnijverheid van internationaal niveau (afb. 1¹). Wel geven zij een juiste indruk van de kwaliteit die over de gehele linie aanwezig is. En dit geldt voor het totaal van twee en veertig stuks, waarmede het Prentenkabinet verrijkt werd, te weten: Boucher (13), Fragonard (5), Greuze, Schall (2), Watteau (9), Ingres, Th. Rousseau, Canaletto, Bellotto (5), Guardi, Ter Borch (avondmarkt), Maes en Ostade.

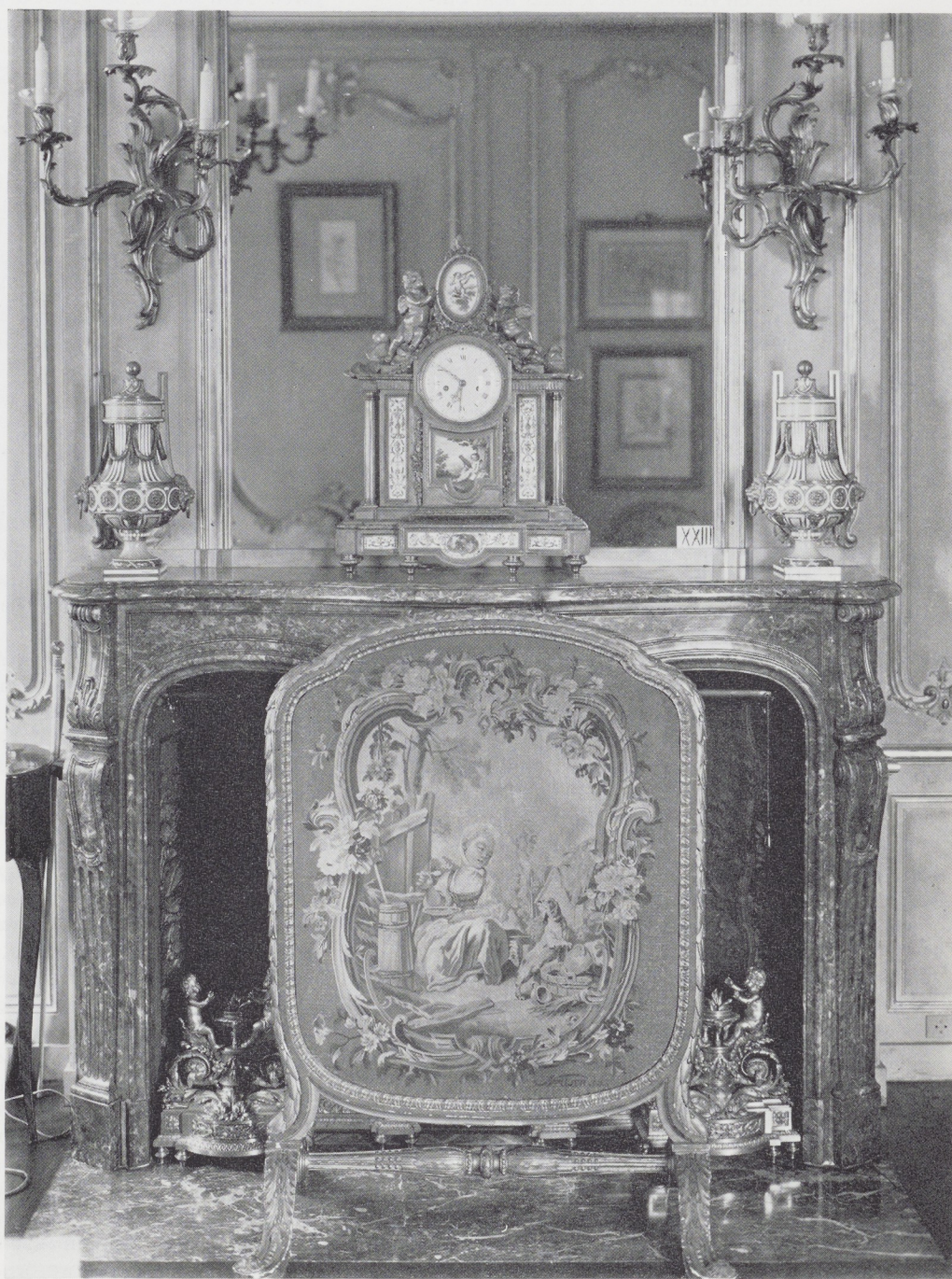
Fritz Mannheimer werd geboren te Stuttgart op 19 september 1890, als zoon van Max en Lili Fränkel. In 1914 is hij arbitrageant van de Banque Internationale de St. Pétersbourg te Parijs. Tengevolge van de oorlog naar Duitsland teruggekeerd, wordt hij te werk gesteld bij de Kriegsmetallzentrale, in verband waarmee hij geregeld in het Doelenhotel te Amsterdam verblijft en waar hij al spoedig tot Agent van de Reichsbank benoemd wordt. Via Wiegman's Bank weet hij een aanzienlijk bedrag aan Duitse leningen te plaatsen en wordt voor dit succes beloond met een promotie tot Vertegenwoordiger. Dan begint vanuit deze vertrouwenspositie de controle op de Duitse mark en nemen de vaak geniale manipulaties een aanvang, die kort voor de tweede wereldoorlog en in verband daarmee tot zijn posthume val zouden leiden. Inmiddels was op 15 februari 1920 de Commanditaire Vennootschap 'Mendelssohn & Co. Amsterdam' opgericht, een dochteronderneming van Mendelssohn & Co. Berlijn, één der meest vooraanstaande particuliere banken, waarvan vijf vennoten, tevens firmant te Amsterdam werden. Van hen kreeg de zich sinds 1921 Dr. noemende Mannheimer de feitelijke leiding. Nadat aanvankelijk Kloveniersburgwal 113² hem enkele jaren tot pied à terre had gediend, betreft hij in 1921 het door Mendelssohn & Co. gekochte woonhuis en kantoor van Wiegman's Bank: Hobbemastraat 20 (afb. 2³), in 1913 gebouwd tegenover het

huis van de Hoofddirecteur van het Rijksmuseum. Als zetel der Vennootschap kiest hij het imposante Vingboonshuis Herengracht 412⁴, tussen Leidsestraat en Leidsegracht, thans, als direct gevolg van de déconfiture in 1939, het Agentschap van het Ministerie van Financiën. Deze geheel met hardsteen beklede pilastergevel uit 1664 heeft één der vroegste voorbeelden van een zogenaamde platte stoep, d.w.z. een ingang op straatniveau. In 1938 werd hier het pand 410 bijgevoegd, uit- en inwendig verbouwd en voorzien van een tweetal Franse boiserieën, die nog ter plaatse zijn. Het tuinhuis, dat aan beide zijden werd uitgebreid, diende voor déjeuners.

Inmiddels waren Mannheimer's pogingen genaturaliseerd te worden, met succes bekroond⁵. Een fel pamflet van Jhr. R. [F.] Groeninx van Zoelen: *De Mannheimer-Affaire*⁶ en vragen in de Eerste en Tweede Kamer hadden nogal wat stof doen opwaaien. Het Eerste-Kamerlid Van Citters (a.r.) stelt de zaak principieel: Zonder persoonlijke bezwaren te hebben, beschouwt hij als vereiste voor naturalisatie, een gevoel van saamhorigheid met het Nederlandse volk en het ontbreken daarvan met een ander volk. *Doch hier zijn duidelijk overwegingen van commercie in het spel.* De Minister van Justitie Van Schaik antwoordt, dat de requestant niet alleen, zonder gerucht, blijk heeft gegeven van maatschappelijke zin (in 1927 was hij benoemd tot officier in de Orde van Oranje Nassau), maar dat zijn saamhorigheid duidelijk is uit het feit(!), dat geen transacties met het buitenland gedaan worden zonder contact met Regering en Nederlandse Bank⁷. Het geloof in deze negatieve wetenschap is kenmerkend voor officieel Nederland. *Homo vult decipi.* De gemiddelde Hollander was niet opgewassen tegen deze, zoals een tijdgenoot hem typeert, Balzaciaanse figuur: *une vie immense*⁸, van een intensiteit en overtuigingskracht, die de zwakke punten al gauw deden verbleken. Een man met een grote mensenkennis en scherp intellect, aan wie Amsterdam zijn positie van internationale emissiemarkt te danken had en door wie de regering ettelijke malen handelspolitieke voordelen verwierf⁹,

maar iemand die niet met conventionele maatstaven te beoordelen viel. En dat gold bepaald ook voor zijn verzameling, waarmee hij, die zich sociaal niet geheel erkend wist, onder meer de indruk zal hebben willen versterken een zeer vermogend man te zijn. Doch reeds in 1934 was deze verzameling in een ingewikkelde transactie verkocht aan de daartoe opgerichte Artistic & General Securities Ltd. voor f 6.684.480,—¹⁰. Dit bedrag was onder borgstelling van de verkoper, door Mendelssohn gefinancierd, waartegenover de Artistic de collectie aan de Bank in pand gaf, voor wie Mannheimer als pandhouder fungeerde. Tevens was hij huurder voor een bedrag, gelijk aan de rente, die de Artistic aan Mendelssohn moest betalen voor het geld, dat zij van haar geleend had om de koopprijs te voldoen. Kort gezegd: de verzameling werd in eigen kring verkocht en bleef ter plaatse, in het aan Mendelssohn & Co. behorende huis (afb. 2), dat met zijn in 't geheel niet aan de Nederlandse smaak appellerend interieur in bepaalde kringen de bijnaam Villa Prottski kreeg. Men zag door de bomen het bos niet meer, een misschien vergefelijke tekortkoming van bewoners van de Lage Landen, die hoofdzakelijk op de eigen, zeventiende eeuwse schilderkunst waren ingesteld en zich daarbij weinig bekommerden om wat onder de schilderijen kwam te staan of te liggen. Zo zullen de beide, zeer zeldzame zeventiende eeuwse Savonnerie kleden onopgemerkt zijn gebleven, Rembrandt's *Ephraim Bueno* natuurlijk niet; hoe het Crivelli's *Maria Magdalena* is vergaan, laat zich moeilijk gissen. Het schilderij werd gekocht vanwege een zeer bepaalde romantische associatie, dat het opriep, maar daarnaast en daarboven is het één der beste voorbeelden van deze vijftiende eeuwse Venetiaanse kunstenaar. En dit brengt ons op een van de verbazingwekkende aspecten van de verzameling: ondanks zijn kaleidoscopische verscheidenheid bevatte hij vrijwel geen falsificaten of dubieuze stukken en was over de gehele linie van een hoge tot zeer hoge kwaliteit. Weliswaar kocht Mannheimer onbekrompen en uit collecties als Ermitage, Kremlin, Grünes Gewölbe en andere musea, naast die

Afb. 1. Interieur van het huis van Dr. F. Mannheimer, Hobbemastraat 20 te Amsterdam.
Opname uit 1939¹.

van Mathilde von Rothschild, Dreyfus, Gutmann, Oppenheimer, Figdor, Heilbrunner en Huldchinsky, maar hem ontbrak kennis en ook eigenlijk tijd. Spontane geboeidheid en het, onvertaalbare, *Finger-spitzengefühl* deden hem zulke heterogene zaken vergaren als vroeg émail de Limoges, de middeleeuwse bronzen aquamaniles en draakkandelaars, de reliekbuste van de H. Thekla¹¹, Verrocchio's bronzen kandelaar¹², evenals de ivoeren, rijk gesneden krul¹³ van een kromstaf uit Berlijns museumbezit verkregen, om aldaar de aankoop van de Welfenschat mogelijk te maken, het Franse goud geëmailleerde reisaltaartje, delen van een Hercules-tapisserie¹⁴ en twee bergkristallen, met facetten geslepen kannetjes¹⁵ uit de 14de/15de eeuw. Uit de Renaissance waren er bizarre voorwerpen uit halfedelstenen en bergkristal geslepen, geëmailleerde juwelen¹⁷, Jamnitzer's *Tafelaufsatz*¹⁶, naast Italiaanse bronzen en majolica, de grote polychrome Hafnerkruijk uit het atelier van Paul Preuning in Neurenberg en twee wapentapisserieën van Karel v. Zeventiende eeuwse met goud- en zilverdraad doorwerkte *Polenteppiche* en een vroege Herat¹⁸, een collectie van voorname-lijk van vóór 1750 daterend Saksisch porselein, die thans een gehele zaal vult, waaronder een groot aantal A(ugustus) R(ex) gemerkte vazen. Franse en Duitse meubelen¹⁹ van Delorme, Cressent, Riesener, Oeben, Roentgen (het bureau van de keurvorst van Trier), Meunier's zeldzame fauteuil de bureau, twee commodes van Bernard van Risenburgh en twee schitterende Jacob fauteuils, de vermeil kan en bekken van Thomas Chancellier (1765), Falconet's *Amour Menaçant*²⁰ in wit marmer, afkomstig van Madame de Pompadour, gouden geëmailleerde snuifdozen, Dinglinger's spiegel²¹ en de vermeil serviezen van Odiot en Bien-nais²². Stukken als de Crivelli en Verrocchio's kandelaar waren verkregen door het Duitse streven *reichswichtige* zaken desnoods door ruil te verwerven. In Rusland lag de situatie anders. Daar had tussen 1928 en 1930 Calouste Gulbenkian, de Armeense oliemagnaat, de gelegenheid aangegrepen een keuze te maken uit museumbezit, als tegen-

prestatie voor de adviezen die hij voor een goede exploitatie van de olievelden had gegeven²³. Dit ging in het grootste geheim en resulteerde o.m. in de aankoop van Rembrandt's *Pallas Athene*, de *Diana* van Houdon en delen van het voor Catharina II vervaardigde zilveren servies van Fr. Th. Germain. Een tactische vergissing jegens Mathiessen, de toenmaals jeugdige Berlijnse kunsthandelaar, die de Russen hadden geconsulteerd in verband met vermeende (te) lage prijzen, maakte een einde aan Gulbenkian's monopolie-positie en al spoedig wist de Amerikaan Mellon, via Knoedler, de hand te leggen op een aantal schilderijen, met Rafael's *Alba Madonna* aan het hoofd, die glanspunten van de National Gallery in Washington zouden gaan uitmaken, terwijl de Vereniging Rembrandt, uit dezelfde bron, in 1933 voor het Rijksmuseum, Rembrandt's *Verloochening van Petrus* en *Titus als monnik* wist te verkrijgen. Aankopen van deze orde heeft Mannheimer niet gedaan, doch op de beide Berlijnse veilingen van werken uit de Musea te Leningrad²⁴, en via kunsthandelaren als S. Rosenberg en Ball, wist hij toch de hand te leggen op stukken, waardoor thans, de Europese hofkunst enigermate in Amsterdam vertegenwoordigd is. In 1936 maakte Otto von Falke een catalogus in handschrift, die bewaard bleef en de vroegste²⁵ bron van gegevens over de verzameling is, twee jaar na de verkoop aan de Artistic, die voor de huurder/pandhouder slechts een, weliswaar lucratieve, formaliteit moet zijn geweest: immers na 1934 werden niet alleen zaken bijgekocht, maar ook van die, welke in huur waren, verkocht of geruild, zonder dat daarvan aantekening is gehouden. Het geloof in eigen kracht maakte een dergelijke administratie ook volkomen overbodig. Dat dit geloof algemeen was bewijst de toelating van Mendelssohn & Co. tot lid van de Vereniging voor de Effectenhandel in april 1939²⁶ en het accepteren van een commissarisplaats in juni door een oud-gouverneur-generaal. De vraag of dit geloof in het licht der gebeurtenissen, enige maanden later, ten onrechte was, kan zeker niet zonder meer bevestigend beantwoord worden. Vast staat

Afb. 2. Het huis van Dr. F. Mannheimer, Hobbemastraat 20 te Amsterdam, tuinzijde³.

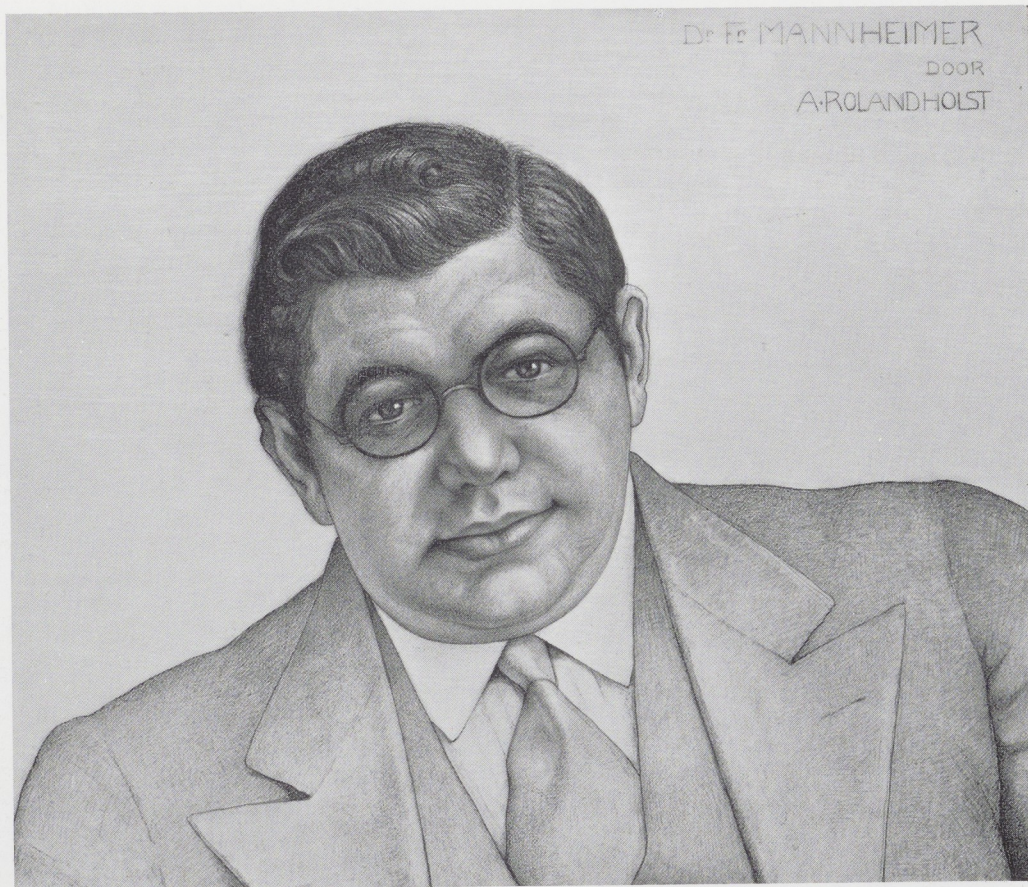
dat Mannheimer's gezondheid het laatste jaar sterk achteruit was gegaan. Hij liet zich voortdurend vergezellen van een lijfarts en kon zich de laatste maand slechts met de grootste moeite voortbewegen.

Op 1 juni 1939 trouwt hij te Vaucresson, bij St. Cloud, Marie Annette Reiss, de in 1917 te Shanghai geboren dochter van Frau Hugo Reiss, een Zuidamerikaanse, die Jan Veth in 1923 tot het prachtige portret *Lost in soft amaze* inspireerde²⁷. Paul Reynaud, de toenmalige minister van Financiën, met wie Mannheimer nauwe relaties onderhield, was zijn getuige, op een moment dat Mendelssohn grote participaties in Franse emissies had genomen, die door de dreigende internationale toestand een mislukking

zouden worden. 9 augustus sterft hij te Vaucresson op 48-jarige leeftijd, in zijn door Lady Mendl²⁸ ingerichte huis. Twee dagen later staakt Mendelssohn & Co. haar betalingen, waarna op 14 augustus voorlopige surséance volgt: een uitstel dat echter geen afstel zou blijken te zijn. De crediteuren werden, weliswaar na lange jaren, geheel voldaan. De kunstverzameling, althans het gedeelte dat in 1934 aan de Artistic was verkocht, behoorde dus tot de activa van Mendelssohn. Voor het overige was zij een onderdeel van de nalatenschap Mannheimer, die op 28 augustus failliet verklaard zou worden.

De oorlog maakte de collectie een (gelukkig) moeilijk te realiseren bestanddeel. De Duitse

Afb. 3. A. Roland Holst – de Meester. Portret van Dr. F. Mannheimer. Potlood en zwart krijt. Verblijfplaats onbekend.

bezetter bleek grote belangstelling te hebben ten behoeve van het op te richten Führermuseum te Linz. Onder de titel *Sichergestellte Kunstwerke in den besetzten Niederländischen Gebieten* werd door Fr. Kieslinger, Wenen een op groot papier gedrukte catalogus²⁹ van de *reichswichtige Bestände* gemaakt. *Unter den privaten Kunstsammlungen in den Niederlanden ist die ehemalige Sammlung Mannheimer die vielseitigste und hervorragendste. Ihre Sicherstellung zugunsten des Reiches erfolgte daher als eine der ersten Massnahmen des Reichskommissariats*, aldus in zijn inleiding Dr. Kai Mühlman, een goede vriend van Seyss-Inquart en lid van het ten tijde der Anschluss gevormde Oostenrijkse kabinet³⁰. Van de 458 beschreven stukken, waren ruim

50 afkomstig uit Duits openbaar bezit. In juni 1941 volgt van dezelfde auteur in bescheidener vorm *Verzeichnis der Restbestände* (892 nummers). Dan begint de odyssee van de met in beslag genomen Joodse gelden gekochte collectie, die o.m. naar het klooster Hohenfurt in Bohemen voert. Kort na de oorlog gelukte het de verzameling vrijwel intact terug te krijgen. Via de Stichting Nederlands Kunstbezit³¹, het Bureau Herstelbetalingen en Recuperatie-goederen³² en tenslotte de Dienst voor 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen verkreeg het Museum³³ een aanvulling, die het nimmer uit eigen kracht had kunnen verwerven. Een klein, doch niet onbelangrijk gedeelte was op 14 oktober 1952 bij Frederik

Afb. 4. Jan Veth. Portret van Dr. F. Mannheimer, 1924. Zwart en rood krijt, 290 × 235 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv. 1962 : 221.

Muller geveild. Hiervan bracht een serie van 24 vermeil borden met het Russische keizerlijke wapen, het recordbedrag van f 340.000,— op, ten gevolge van twee ongelimiteerde opdrachten uit Zuid-Amerika, een *folie de grandeur*, waar de verzamelaar hoogstens zijn schouders over zou hebben opgehaald. Want uiteindelijk was hij een jager op zaken en mensen, waardoor en door wie hij geboeid, maar nimmer geïmponeerd was, met wie hij een spel bedreef, dat sommigen, die boven hun kracht daaraan meededen duur te staan is gekomen, maar waarmee hij anderen onvergetelijke herinneringen heeft bezorgd. Zijn beeltenis is bewaard in twee, getekende, portretten uit de twintiger jaren. Het vroegste, (afb. 3) frontaal, door Mevrouw A. Roland Holst-de Meester, met een kenmerklijk welgevalen de kunstenaar aankijkend en de schets (afb. 4) van Jan Veth uit 1924, een studie met de telefoon in de hand voor het schilderij³⁴, dat bij gebrek aan waardering, onvoltooid bleef, in het bezit kwam van de moeder van de collectionneur en na haar overlijden in de Joodse Invalide, verloren ging. Wat behouden bleef is een lange reeks van uitzonderlijke stukken, waarvan te weinig beseft wordt, dat zij te danken is aan deze omstreken, doch zeer boeiende persoonlijkheid.

Noten

¹ Interieur Hobbemastraat 20. Schoorsteenmantel in de kleine salon (afb. 1). Twee van de drie tekeningen in de spiegel zijn te herkennen als Boucher's studies voor de illustratie van *Les Plaisirs de l'Île Enchantée*: een staande en een knielende jager (inv. 1953: 199v en 200). Klok van verguld brons met Sèvres plaques van Dodin (cat. *Meubelen*, Rijksmuseum 1952, nr. 510), tezamen met de twee Sèvres vazen door de latere tsaar Paul I in 1782 te Parijs gekocht; twee ormolu wandluchters (Gemeentemuseum, Den Haag), haardscherm met tapisserie des Gobelins door Neilson (cat. *Meubelen*, nr. 513), twee vuurbokken in de manier van Gouthière en links een S. Oeben gesigneerd tafeltje (cat. *Meubelen*, nr. 493). Opname 1939.

² *Algemeen Adresboek der Stad Amsterdam*, 1917-1939. Hier woonde ook A. Schoenlicht, de grote verzamelaar van Asiatica.

³ Foto uit een serie van 51 stuks betreffende dit huis, c. 1930 (afb. 2). Geschenk Dr. P. Jaffé, Bibliotheek, Rijksmuseum.

⁴ E. van Houten, *Geschied-bouwkundige beschrijvingen bij het Grachtenboek van Caspar Philips*, Amsterdam 1962, p. 80.

⁵ Wet van 18 juli 1936. *Staatsblad* 1203/36.

⁶ Uitgave der Nationale Unie, 56 pp.

⁷ De president der Nederlandse Bank Trip moest erkennen onjuist te zijn voorgelicht (*Herinneringen en Dagboek van Ernst Heldring*, 1970, p. 1383).

⁸ Woorden van Victor Hugo aan het graf van Balzac, uit wiens romans Mannheimer iedere figuur kende.

⁹ *Dagboek Heldring, o.c.*, p. 1393.

¹⁰ *Verslag van de bewindvoerders in de surséance van betaling van de vennootschap Mendelssohn & Co., Amsterdam, te Amsterdam en van haar persoonlijk aansprakelijke vennoten uitgebracht in de vergadering van crediteuren op 30 November, 1939*, p. 9.

¹¹ *Bulletin Rijksmuseum* 6 (1958), p. 10-16.

¹² *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum. Catalogus*, 1973, nr. 629.

¹³ *Idem*, nr. 770.

¹⁴ *Bulletin Rijksmuseum* 2 (1954), p. 9-14.

¹⁵ Zie: *Uit de schatkamer I*, Rijksmuseum 1955, afb. 1 en 2.

- ¹⁶ Idem, *II*, Rijksmuseum 1957, afb. 7-9.
- ¹⁷ *Uit de schatkamer I*, o.c., afb. 3-31, 33, 34 en *Bulletin Rijksmuseum* 14 (1966), p. 65-70.
- ¹⁸ *Bulletin Rijksmuseum* 2 (1954), p. 29-34.
- ¹⁹ Zie catalogus *Meubelen*, Rijksmuseum 1952, nrs. 432, 433, 436-439, 442, 456, 462, 466, 477, 481, 485, 488, 491-500, 508, 510, 513-515, 537-539.
- ²⁰ *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum. Catalogus*, 1973, nr. 752.
- ²¹ *Bulletin Rijksmuseum* 8 (1960), p. 12-22.
- ²² *Bulletin Rijksmuseum* 5 (1957), p. 100-107.
- ²³ John Walker in *Colóquio*, 56, dec. 1969, p. 22-23.
- ²⁴ *Kunstwerke aus den Beständen Leningrader Museen und Schlösser*, Berlijn (R. Lepke) 6 xi 1928 en 4 vi 1929. (Bijvoorbeeld de Louis xv staande klok van Lieutaud, cat. *Meubelen*, Rijksmuseum 1952, nr. 508).
- ²⁵ Een uitzondering hierop is de serie foto's genoemd in noot 3 en de inzending van 21 nrs. op de tentoonstelling *Italiaansche Kunst in Nederlandsch Bezit*, Amsterdam, Stedelijk Museum 1934.
- ²⁶ Teneinde dit mogelijk te maken, waren op 30 maart de drie Duitse vennoten uitgetreden en de Nederlanders Schirm en Van Aalst in de vennootschap opgenomen.
- ²⁷ J. Huizinga, *Leven en Werk van Jan Veth*, 1927, p. 239, nr. 940. In Amsterdams particulier bezit.
- ²⁸ Elsie de Wolfe, 1865-1950, vermaard Amerikaans *interior-decorator*. Zie: *Notable American Women*, Cambridge 1971, p. 469-471.
- ²⁹ Exemplaar in Bibliotheek Rijksmuseum, echter zonder afbeeldingen.
- ³⁰ L. de Jong, *Nederland in de tweede wereld-oorlog*, iv, 1, Den Haag 1972, p. 341.
- ³¹ *Verslagen 's Rijks Verzamelingen* 1951, p. 219-220.
- ³² Idem, 1952, p. 230-232.
- ³³ Idem, 1953, p. 11 e.v.
- ³⁴ J. Huizinga, o.c., p. 240, nr. 953.